

MAGDALENA FILIPIAK

UAM W POZNANIU

**TRANSCENDENTALNO-PRAGMATYCZNE UZASADNIENIE
ETYKI DYSKURSU I WSPÓŁDPOWIEDZIALNOŚCI
KARLA-OTTO APLA**

Wstęp

Karl-Otto Apel jest współczesnym, niemieckim filozofem, który konsekwentnie stara się udowodnić, iż filozofia komunikacji może z powodzeniem zostać zastosowana na gruncie etyki. Apel zmienia przy tym zakres semantyczny samej etyki, której nie przypisuje wyłącznie roli jednej z dziedzin filozofii, ale zrównuje jej status z całością namysłu filozoficznego. Filozofia komunikacji, a tym samym etyka stanowią z punktu widzenia Apła współczesną *prima philosophia*, która uzasadnia nie tylko normatywny aspekt etyki, ale warunkuje fundamentalny postulat uzasadnienia samej zasady etyki. Idea ta wyraża się w transcendentalno-pragmatycznym postulacie ostatecznego uzasadnienia i stanowi zasadniczy trzon rozważań Apła.

Dokonana przez Apła transformacja filozofii transcendentalnej Immanuela Kanta w duchu lingwistycznym, hermeneutycznym, pragmatycznym i semiotycznym dowodzi nie tylko aktualnej przydatności kategorii wypracowanych na gruncie transcendentalizmu, ale co najważniejsze, dokumentuje swoisty zwrot komunikacyjny w myśli filozoficznej. Mimo, iż mianem filozofa komunikacji *par excellence* możemy nazwać co najwyżej Apła i jego bliskiego przyjaciela Jürgena Habermasa, to we współczesnej filozofii można zaobserwować wzrost zainteresowania komunikacyjnym aspektem działań językowych. Transcendentalno-pragmatyczna koncepcja etyki dyskursu i

współodpowiedzialności stanowi realizację idei filozofii komunikacji zarówno w wymiarze normatywnym, jak i metodologicznym.

Dlaczego etyka?

Powstanie projektu transcendentalno-pragmatycznego Apla łączy się z zasadniczym przełomem w filozofii XX wieku, czyli tzw. zwrotem lingwistycznym, który w swojej konsekwencji skierował uwagę filozofów w stronę języka jako pełnoprawnego przedmiotu i narzędzia badań filozoficznych. Atmosfera zwrotu lingwistycznego, którą zresztą współtworzył sam Apel, miała istotny wpływ na kształt słynnej „transformacji filozofii”, w której to transformacji uległ w pierwszym rzędzie transcendentalizm Immanuela Kanta pod wpływem amerykańskiego pragmatyzmu Charlesa Sandersa Peirce’a oraz szerokie spektrum stanowisk filozoficznych. Fundament postulowanej przez Apla transformacji filozofii wyraża się w założeniu, iż transcendentalne pytanie o aprioryczne warunki prawomocności i możliwości wiedzy powinno zostać przekształcone w duchu zwrotu lingwistycznego na pytanie o aprioryczne warunki możliwości myślenia jako argumentowania. Tradycyjna epistemologia świadomości, aby zyskać intersubiektywność musi być poszerzona o wymiar semiotycznie zorientowanej wspólnoty językowej. Wśród najważniejszych inspiratorów dokonanej przez Apla transformacji filozofii wyróżnić możemy Martina Heideggera, Hansa-Georga Gadamera, Ludwika Wittgensteina, Johna Langshawa Austina, Johna Rogersa Searle’a, Karla Poppera, Jürgena Habermasa i wielu innych.

Powstanie oryginalnej koncepcji komunikacji jako projektu filozoficznego i etycznego Karla-Otto Apla łączy się jednak nie tylko z jego wnikliwą znajomością tradycji filozoficznej, ale uwarunkowane jest przez szereg czynników historyczno-przestrzennych, czy biograficznych samego filozofa. Specyficzna atmosfera intelektualna, polityczna, czy gospodarcza powojennych Niemiec oraz traumatyczne doświadczenia wojny i poczucia winy narodu Niemieckiego przyczyniły się do zasadniczego zwrotu w sposobie konceptualizacji zagadnień filozoficznych i etycznych. Rozrachunkiem z przeszłością oraz nadzieją na przyszłość okazała się być dla Apla komunikacja, jako gwarancja ważności poznania, postulat etyczny oraz narzędzie rozwiązywania wszelkich konfliktów. Dlatego też filozofia komunikacji określona przez

transcendentalno-pragmatyczne ramy stała się dla Apla fundamentem *prima philosophia*, która wyznacza metodologię, oraz zakres problemowy wszelkich zagadnień filozoficznych.

Etyka komunikacji jako *prima philosophia*

Komunikacja rozumiana w transcendentalnej pragmatyce Apla jako *prima philosophia* zajmuje całe pole filozoficznego namysłu, a w szczególności dziedzinę etyki. Całość projektu Apla jest w pewnym sensie racjonalną etyką dyskursu argumentacyjnego, ponieważ zdaniem Apla,

adekwatna filozofia komunikacji nie tylko pociąga specjalną etykę komunikacji, ale – idąc dalej – implikuje samą rację bytu etyki. A więc nie ma innego racjonalnego ugruntowania dla etyki niżli transcendentalna filozofia komunikacji (Apel, 1990, 84, 85).

Filozofia komunikacji Apla implikuje nie tylko postulaty moralne, jak choćby normy i reguły dyskursu, ale również rozstrzygnięcia metaetyczne. Komunikacja stanowi punkt wyjścia dla uzasadnienia zasady etyki normatywnej. Tym sposobem Apel odbudowuje zachwianą przez sceptycyzm i fallibilizm wiarę w fundamentalistyczne roszczenia filozofii.

Postulat etyki komunikacji jako etyki dyskursu formuje Apel w odniesieniu do płaszczyzny koniecznego ugruntowania samej zasady etyki, jak również wobec wymogu uzasadniania konkretnych norm w ramach dyskursu argumentacyjnego. Dla Apla etyka dyskursu opiera się na dwóch fundamentalnych założeniach. Po pierwsze Apel uważa, iż możliwe jest racjonalne i uniwersalnie ważne ugruntowanie etyki, oraz po drugie postulowane w projekcie transcendentalno-pragmatycznym ugruntowanie etyki musi implikować pewien teleologiczny wymiar. Zgodnie z koncepcją Apla etyka nie może stanowić czysto teoretycznej płaszczyzny uzasadniania norm, ale musi uczestniczyć w historycznie zapośredniczonej rzeczywistości. Ugruntowanie etyki nie może zatem abstrahować od historycznego kontekstu, co dostrzega Apel na przykład w analitycznej metaetyce (Apel, 2011, 358).

Etyka dyskursu pełni w ramach projektu transcendentalno-pragmatycznego trzy podstawowe funkcje. Po pierwsze pragnie

racjonalnie uzasadnić konieczność swojej uniwersalnej ważności na podstawie wyprowadzonej przez transcendentalną pragmatykę koncepcji racjonalności komunikacyjnej. Po drugie etyka dyskursu funkcjonuje nie tylko jako etyka wzajemnej solidarności, ale również ponadindywidualnej współodpowiedzialności. Dlatego też transcendentalno-pragmatyczna eksplikacja etyki dyskursu musi również uzasadnić konieczność etyki współodpowiedzialności, co zdaniem Apla, stanowi istotnie nową cechę etyki dyskursu. Po trzecie etyka dyskursu musi sprostać wyzwaniom współczesnego świata, stawić czoła racjonalności strategicznej i odnaleźć się w konkretnych warunkach kulturowych i historycznych, ponieważ jej zadanie polega

na dostarczeniu regulatywnej zasady dla działania, lub podejmowania decyzji w sytuacjach, w których musimy mediatyzować między racjonalnością etyczną i strategiczną, gdyż w naszej konkretnej sytuacji historycznej nie ma bądź jeszcze nie ma, warunków do stosowania czystej etyki dyskursu (Apel 1999a, 185).

Skoro we współczesnym świecie nie ma jeszcze wypracowanych narzędzi do stosowania etyki dyskursu w jej czystej, idealnej postaci, to musi ona znaleźć drogę pośrednią pomiędzy racjonalnością konsensualno-komunikacyjną a strategiczną. W tym kontekście Apel powołuje się na wyróżnioną przez siebie część B etyki dyskursu (Apel 1999a, 185).

Status etyki dyskursu

Definicja etyki dyskursu opiera się w projekcie transcendentalno-pragmatycznym Apla na dwóch komplementarnych składnikach tego pojęcia: dyskursie argumentacyjnym i wpływającym z niego postulatcie racjonalnego, apriorycznego ugruntowania zasad etyki. Etyka dyskursu stanowi szczególną formę komunikacji, ponieważ zdaniem Apla w ramach dyskursu argumentacyjnego funkcjonuje ona na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze dyskurs funduje ideę fundamentalnego, ostatecznego uzasadnienia etyki wskutek założenia niepodważalności sytuacji argumentacyjnej oraz po drugie, jako dyskurs określony sytuacyjnie może stanowić jedyne racjonalne medium uzasadniania konkretnych norm moralnych (Apel 1992a, 5, 6). Beata Sierocka z samego pojęcia „etyki dyskursu” wysuwa następujące

konsekwencje: możliwość uzasadnienia etyki, oraz jej uniwersalny charakter. Obowiązująca wszystkim ludzi racjonalność komunikacyjna pozwala etyce dyskursu formułować uniwersalne roszczenia (Sierocka, 2001, 27), a tym samym zobowiązywać wszystkich członków wspólnoty ludzkiej do przestrzegania tych samych norm i reguł.

Postulat etyki normatywnej wynikającej z założenia intersubiektywności procesu tworzenia norm moralnych najlepiej oddaje klasyczny już tekst Apla pt. „Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft und die Grundlagen der Ethik. Zum Problem einer rationalen Begründung der Ethik im Zeitalter der Wissenschaft“ (Apel 1999b, 358 – 435). Etyka dyskursu jawi się w nim z jednej strony jako paląca konieczność współczesnego świata, z drugiej jako zaniedbywana przestrzeń naukowego namysłu na skutek scjentyistycznego postulatu obiektywności. Nieprzekraczalność sytuacji dyskursu argumentacyjnego narzuca transcendentalnej pragmatyce żądanie ostatecznego uzasadnienia etyki, który umożliwia z kolei wszelkie praktyczne dyskursu uzasadniania norm. Gwarancją racjonalności etyki dyskursu jest idea idealnej wspólnoty komunikacyjnej, która każdorazowo realizuje się w wspólnocie realnej. Etyka dyskursu Apla wynika zatem jednoznacznie z przyjętych przez filozofa założeń epistemologicznych w szczególności z zastąpienia podmiotu poznania ideą nieograniczonej wspólnoty komunikacyjnej oraz wykluczenia kategorii obiektywności, czy subiektywności na rzecz tworzonej w ramach wspólnoty intersubiektywności.

Projekt transformacji etyki Immanuela Kanta

Semiotyczno-pragmatyczna transformacja filozofii Immanuela Kanta znajduje swoje fundamentalne znaczenie w domenie etyki. Najważniejszym rozstrzygnięciem dla namysłu etycznego, jak również dla projektu transcendentalno-pragmatycznego w ogóle jest zastąpienie transcendentalnego podmiotu Kanta ideą nieograniczonej wspólnoty komunikacyjnej, która zakładana jest *implicite* przez każdego argumentującego. Subiektywna zasada rozumu Kanta uniemożliwia, zdaniem Apla, transcendentalne uzasadnienie prawa moralnego, ponieważ

prawo moralne – w odróżnieniu od prawa przyrody – osiąga w sposób oczywisty swój sens w regulowaniu intersubiektywnych stosunków wielości podmiotów. Transcendentalny wymiar intersubiektywności – choćby konieczności komunikacji jako warunku możliwości językowego porozumienia z innymi – nie jest przecież zawarty w Kantowskiej transcendentalnej zasadzie „ja myślę” (Apel 1992a, 9).

Aporia dualizmu Kanta mieści się również w „Uzasadnieniu metafizyki moralności” w postaci teorii dwóch królestw. Dla transcendentalno-pragmatycznego postulatu ostatecznego uzasadnienia etyki najistotniejszym rozstrzygnięciem jest zniesienie kantowskiego „państwa celów” na rzecz tezy o istnieniu idealnej wspólnoty komunikacyjnej. Refleksja transcendentalna nie może, w myśl projektu Apla, wychodzić od samoświadomości podmiotu, ponieważ jej konstytucja dokonuje się w oparciu o wspólnotę argumentujących. Celem Apla transformacji etyki Kanta jest przewyciężenie solipsyzmu i subiektywizmu. Zdaniem Apla filozofia transcendentalna musi zostać uzupełniona o wymiar pragmatyczno-językowej praktyki w sensie „gier językowych” Wittgensteina, co umożliwi najważniejszą regułę obowiązywania norm moralnych w postaci zasady intersubiektywności. Dualistyczna metafizyka Kanta, która wynika z założenia istnienia „inteligibilnego” królestwa poza światem możliwego doświadczenia udaremnia realizację fundamentalnego celu etyki Kanta, czyli uniemożliwia odnalezienie uzasadnienia obowiązującego prawa moralnego. Dążenie to może zostać zrealizowane dopiero poprzez pragmatyczno-językową transformację filozofii Kanta, która zastąpi niepodważalne apriori w postaci zasady „ja myślę” przez niepodważalność dyskursu argumentacyjnego (Apel 1992a, 10, 11).

Fundamentalne dążenie dyskursu argumentacyjnego, czyli dotarcie do konsensusu stanowi w myśl pragmatyczno-językowej transformacji etyki Kanta sprawdzian zdatności maksymy do stania się prawem. Z tą różnicą, iż sprawdzian ten odbywa się w ramach intersubiektywnego porozumienia we wspólnocie komunikacyjnej, a nie we wnętrzu jednostki. Zdaniem Apla,

na tej powszechnej osiągalności konsensusu opiera się według etyki dyskursu wprowadzenie sensu [Sinnimplementierung] i konkretyzacja Kantowskiego określenia zdatności do bycia

prawem na płaszczyźnie intersubiektywności – postmetafizyczne poniekąd, ale dające się pragmatyczno-transcendentalnie uzasadnić rozszyfrowanie „państwa celów” jako regulatywnej idei komunikacji ludzkiej (Apel 1992a, 15).

Jednostka, podobnie jak w koncepcji Kanta, dokonuje eksperymentu myślowego, w którym stara się wywnioskować, czy możliwe jest w osiągnięciu konsensusu. Sprawdzian maksymy w projekcie transcendentalno-pragmatycznym nie polega jednak wyłącznie na autonomii sumienia, ponieważ jednostka funkcjonuje na płaszczyźnie paradygmatu intersubiektywności. Oznacza to, że jednostka nie może nigdy wykroczyć poza granicę dyskursu argumentacyjnego, a jej myślenie stanowi zinternalizowaną formę dyskursu. Z apriori myślenia jako argumentowania wynika apriori wspólnoty komunikacyjnej. Zatem eksperyment myślowy z konieczności antycypuje punkt widzenia idealnej wspólnoty komunikacyjnej. Koncepcja Apla stanowi wyraz przewyższenia paradygmatu mentalistycznego, subiektywizmu Kanta oraz tradycyjnej epistemologii w postaci relacji podmiotowo-przedmiotowej na płaszczyźnie etyki. Według Apla jest to możliwe poprzez transcendentalną refleksję nad nieprzekraczalnością dyskursu argumentacyjnego oraz odwołanie się do intersubiektywnej racjonalności dyskursu (Apel 2002, 68 – 70). Etyka dyskursu z konieczności nie może stanowić etyki subiektywnych decyzji, czy prywatnych zamiarów ze względu na założenie intersubiektywnej prawomocności roszczeń ważnościowych.

Etyka komunikacji jako etyka współodpowiedzialności

Tylko na gruncie etyki komunikacji, można zdaniem Apla, wyprowadzić normatywne zasady działania, czy uprawomocnić normy intersubiektywnie wiążące. Etyka komunikacji rości sobie uniwersalny charakter. Obowiązująca wszystkich ludzi racjonalność komunikacyjna pozwala etyce dyskursu formułować uniwersalne roszczenia, a tym samym zobowiązywać wszystkich członków wspólnoty ludzkiej do przestrzegania tych samych norm i reguł. Postulowana przez Apla etyka odpowiedzialności ugruntowana jest na tak pojętej idei racjonalności komunikacyjnej, stanowi wyraz przewyższenia rygorystycznej etyki obowiązku Kanta poprzez odniesienie na grunt pragmatyczny.

Etyka odpowiedzialności jako etyka dyskursu oznacza harmonijne współdziałanie jednostek już przy uzasadnianiu uzgadnianych norm moralnych, ponieważ współdziałanie to umożliwiające jest przez medium dyskursu argumentacyjnego. Należy przy tym założyć, że prawo etyczne jest intersubiektywnie ważne. Kto argumentuje, ten uznaje implícite wszelkie możliwe roszczenia wszystkich członków wspólnoty komunikacyjnej, które mogą zostać uprawomocnione przez rozumną argumentację. Wraz z odnalezieniem zasady ostatecznego uzasadniania norma podstawowa zyskuje moc obowiązującą nie w modelu umowy, lecz zobowiązuje ona wszystkich, którzy poprzez socjalizację otrzymali kompetencje językowe. Apel formułuje swoją koncepcję etyki w odniesieniu do szerokiego spektrum społecznego. Etyka opiera się na odpowiedzialności i współodpowiedzialności wszystkich uczestników komunikacji, w ramach której dochodzi do konsensualnego uzgodnienia norm moralnych. Etyka dyskursu na poziomie codziennej praktyki społecznej, oznacza zdaniem Apla,

solidarne współdziałanie jednostek już przy uzasadnianiu uzgadnianych norm moralnych i prawnych, zasadniczo umożliwiające przez medium dyskursu argumentacyjnego (Apel 1992a, 6).

Normy i zasady moralne nie są ustalone odgórnie, ale wymagają każdorazowej ewidencji i ustalenia przez samych uczestników dyskursu argumentacyjnego. Warunki nałożone na idealną wspólnotę komunikacyjną muszą zostać zastosowane do każdorazowych praktycznych dyskursów. Zdaniem Apla, filozofia nie może sugerować gotowych rozwiązań problemów moralnych, ale dawać jedynie regulatywne zasady dla wyjaśnienia możliwych problemów w ramach dyskursów praktycznych. W tym kontekście Apel dostrzega konieczność dostosowania uzasadnienia do określonej sytuacji dziejowej oraz kontekstu historycznego. Normy moralne muszą być konstruowane w oparciu o wiedzę ekspertów, jak również powinny uwzględniać interesy wszystkich osób zainteresowanych, również tych, wobec których mogą dotknąć ewentualne skutki danej normy (Apel, 1988). W ten sposób Apel pragnie z jednej strony zachować ważność Kanta zasady uniwersalizacji etyki, jak również z drugiej przezwyciężyć problem dualizmu. Zdaniem Apla,

etyka dyskursu deleguje zatem konkretne uzasadnianie norm na samych zainteresowanych, żeby w najwyższym stopniu zagwarantować dostosowanie do sytuacji, przy równoczesnym wykorzystaniu dyskursywnie wyznaczonej zasady uniwersalizującej. Konkretne uzasadnianie norm otwiera się przeto zarazem na uwzględnienie wiedzy ekspertów o skutkach przewidywanych i skutkach ubocznych, związanych z reguły z przestrzeganiem uzasadnianych norm (Apel 1992a, 16).

Awers i rewers etyki

Z powodu pragmatycznej transformacji etyki Kanta, Apel wprowadza odróżnienie etyki A i B. Etyka A dotyczy postulatu ostatecznego uzasadnienia zarówno samej zasady etyki, jak również sytuacyjnie wyznaczonych norm. Część B etyki dyskursu wyraża się w postulacie dostosowania wymogów etyki do aktualnej sytuacji historycznej i kulturowej. Sugestia ta ma stanowić pragmatyczny wyraz przewyższenia abstrakcyjnej, rygorystycznej i formalnej etyki Kanta. Pragmatyczna transformacja etyki Kanta nie może opierać się wyłącznie na zastąpieniu „państwa celów” kategorią idealnej wspólnoty komunikacyjnej, ale musi odnaleźć realne odniesienie i zastosowanie swoich wyników. Oznacza to, zdaniem Apla, iż

etyka dyskursu nie wychodzi wyłącznie od pragmatycznotranscendentalnego analogonu „państwa celów” (kontrafaktycznie antycypowanej idealnej wspólnoty komunikacyjnej), ale zarazem także od apriori „faktyczności” realnej wspólnoty komunikacyjnej, to znaczy od socjokulturowej formy życia, do której zawsze już należy każdy adresat etyki na podstawie kontyngentnej tożsamości, tzn. swego pochodzenia i socjalizacji (Apel 1992a, 19).

Etyka dyskursu jest nie tylko postulatem ostatecznego uzasadnienia zasad moralnych, ale praktyczną propozycją zastosowania etyki dyskursu w codziennym życiu. Etyka dyskursu dostosowuje się w tej perspektywie do wyznaczonego historycznie, społecznie i kulturowo świata, czyli rzeczywistości naszej codziennej ludzkiej *praxis*. Wyróżniona przez Apla część B etyki dyskursu dotyka tych problemów moralnych, które faktycznie mają miejsce w świecie życia i w tej formie zbliża się do ujęcia etyki dyskursu jako etyki odpowiedzialności.

W myśl tego odróżnienia nie można w procesie poznania abstrahować od założenia intersubiektywnego konsensusu wspólnoty komunikacyjnej i perspektywy współ-podmiotowej. Oznacza to, że w toku dochodzenia do wiedzy konieczne jest przyjęcie punktu widzenia specyficznego humanistycznego rozumienia i interpretacji, ponieważ zdaniem Apla

nie możemy uzyskać, ani też wypowiedzieć historycznego autoświadczania społeczeństwa – w przeciwieństwie do opisywalnego w ramach nauk empiryczno-analitycznych doświadczenia natury i metodycznie uprzedmiotowionego „zachowania” – nie zakładając pewnego normatywnie relewantnego zaangażowania w sensie możliwej kontynuacji historii w ramach subiektywno-intersubiektywnej praktyki (Apel 1993, 9).

Oznacza to również, że wspólnota komunikacyjna nie może funkcjonować wyłącznie w wymiarze idealnym, ponieważ traci wtedy rzeczywiste znaczenie w codziennym, historyczno-kulturowym świecie. Jednak realna wspólnota przy założeniu braku idealnego odniesienia, może utracić znacznie więcej, czyli moralnie relewantne znaczenie. Idealna wspólnota komunikacyjna zabezpiecza wspólnotę realną przed upadkiem w świat oszustw, strategii, czy manipulacji. W konsekwencji istnienie realnej i idealnej wspólnoty komunikacyjnej jest komplementarnym i nieodzownym składnikiem budowania wiedzy. Z punktu widzenia semiotycznej i pragmatycznej transformacji filozofii transcendentalnej Apel mówi o dialektycznym zapośredniczeniu idealizmu i materializmu, którego istota wyraża się w tym, że

normatywne i idealne założenie transcendentalnej gry językowej nieograniczonej wspólnoty komunikacyjnej, jest z jednej strony postulowane wraz z każdym argumentem, z każdym ludzkim słowem (a dokładniej nawet z każdym ludzkim działaniem, które ma być jako takie zrozumiałe); z drugiej zaś strony – trzeba je dopiero w historycznie danym społeczeństwie zrealizować (Apel 1993, 7).

Bez założenia możliwości realizacji idealnej wspólnoty komunikacyjnej w konkretnym, historycznym i kulturowo uwarunkowanym społeczeństwie, idea idealnej wspólnoty komunikacyjnej byłaby swoistą utopią.

Współczesne wyzwania etyki dyskursu

Karl-Otto Apel chce stworzyć uniwersalną etykę dyskursu, która jego zdaniem jest koniecznością wynikającą z potrzeby przewyciężenia zagrożeń wynikających z globalizacji współczesnego świata. Ma być odpowiedzią na niepoznane jeszcze skutki zbiorowej działalności człowieka. Apel głosi potrzebę etyki współodpowiedzialności, zbiorowej solidarności wszystkich członków społeczeństwa. Etyka odpowiedzialności zainspirowana jest rozważaniami Hansa Jonasa, który jako jeden z pierwszych dostrzegł, że „technika nowoczesna wprowadziła działania tak nowe, jeśli idzie o ich skalę, obiekty i konsekwencje, iż ramy etyki dawniejszej nie są już w stanie ich ogarnąć” (Jonas, 1996, 30). Etyka musi odpowiedzieć na te nowe wymiary odpowiedzialności. W zgodzie z zasadą uniwersalizmu, etyka dyskursu ma spełniać postulat uogólnialności. Ma scalać wszystkich ludzi w racjonalnie ufundowanym dyskursie argumentacyjnym. Etyka dyskursu jest w zasadzie etyką współodpowiedzialności, gdzie normy moralne i prawne mają być budowane i wyjaśniane na drodze dyskursu argumentacyjnego i konsensualnego porozumienia wszystkich członków wspólnoty komunikacyjnej. Postulowana przez Apla etyka współodpowiedzialności nie oznacza wyłącznie programu filozoficznego, ale wynika z rzeczywistej konieczności współczesnego świata. Zdaniem Apla, globalna rzeczywistość polityczna wymaga niezbędnego przyjęcia zobowiązania w postaci etyki dyskursu, ponieważ zdaniem Apla,

teraźniejszość w obydwu wymiarach ewolucji kulturowej – wymiarze zagrożenia przyrody przez technikę oraz wymiarze działań społecznych – przeżywa nastanie takiej sytuacji planetarnej, która wymaga nowej etyki współodpowiedzialności: etyki, którą w odróżnieniu od tradycyjnych czy konwencjonalnych form etyki możemy nazwać makroetyką (planetarną) (Apel 1995, 37).

Fundamentem postulowanej przez Apla etyki współodpowiedzialności jest etyka dyskursu. Apel podkreśla, że etyka odpowiedzialności ma szczególnie istotne zastosowanie w wskazanych obszarach, czyli na gruncie zagrożeń ekologicznych i politycznych. Konieczność wskazanej etyki jest następstwem rozwoju technologii, na przykład ostrej

ingerencji człowieka w świat przyrody, czy technologicznego rozwoju w sferze ludzkich relacji, czyli rozwoju technik komunikacji, czy prowadzenia wojny (Apel 1999a, 173). Konieczność etyki współodpowiedzialności rodzi się zatem z dokonującej się nieustannie ewolucji społeczno-kulturowej. Etyka dyskursu w koncepcji Apla ma być etyką uniwersalną, nową „makroetyką” czasów współczesnych, która według Apla, jest obecnie niezbędna dla harmonijnego współżycia jednostek.

Dystans czasowy i przestrzenny globalnego świata oddala od siebie jednostki, a tym samym stawia przed nimi nowe wyzwania. Moralność konwencjonalna już nie wystarcza, ponieważ nie daje oparcia wobec takich choćby wyzwań współczesności jak dominacja rynku, ceny, pieniądza, czy wobec zagrożeń wpływających z technologizacji życia. Etyka dyskursu pokazuje, że żadna forma indywidualnej etyki, która wynikałaby z zobowiązań pełnionej roli, czy funkcji społecznej nie może już sprostać wyzwaniom współczesnej postkonwencjonalnej moralności. Zdaniem Apla wyłącznie postulowana w ramach projektu transcendentalno-pragmatycznego etyka dyskursu może dostarczyć racjonalnego uzasadnienia dla pojęcia współodpowiedzialności, jako również poprzez regulatywną ideę wskazać konieczność nowej etyki wzajemnej odpowiedzialności i kooperacji na płaszczyźnie globalnej makroetyki współodpowiedzialności (Apel 1992b, 29, 30). Według Apla,

z punktu widzenia historycznego żyjemy raczej po raz pierwszy w cywilizacji planetarnej, która przynajmniej pod wieloma względami kulturowymi – np. w aspekcie nauki, techniki i gospodarki – jest ujednolicona w stopniu czyniącym z nas członków rzeczywistej wspólnoty komunikacyjnej – albo jeśli chodzi np. o kryzys ekologiczny – członków jednej i tej samej łodzi (Apel 1995, 43).

Przeciw utopijności projektu etyki Apla

Według Apla globalny zasięg etyki współodpowiedzialności nie zwalnia nikogo z poczucia odpowiedzialności za skutki technologii, nauki, czy polityki w obrębie całego globu ziemskiego. Zdaniem Apla wobec postulowanej przez niego etyki nie ma zastosowania zarzut Arnolda Gehlena, który orzeka, że nikt nie powinien poczuwać się do

odpowiedzialności za coś, co nie wpisuje się w jego rolę, czy funkcję społeczną (Apel 1995, 37). Apel w pełni zdaje sobie jednak sprawę, że w obecnej sytuacji trudno jest wymagać od ludzi pełnego spełnienia idealnych warunków etyki dyskursu, w szczególności w wymiarze globalnej współodpowiedzialności. Nie znaczy to jednak, iż ewentualność taka nie jest konieczna, ani też nie jest możliwa do spełnienia. Potrzebę etyki współodpowiedzialności potwierdzają liczne konferencje, dialogi o zasięgu ogólnoswiatowym, czy debaty parlamentarne. Mimo, iż większość z nich nie stanowi przykładu idealnych dyskursów praktycznych, ponieważ mają one raczej charakter negocjacji, to potwierdzają one konieczność etyki współodpowiedzialności. Uczestnicy tych konferencji muszą przynajmniej sprawiać wrażenie zatroskanych i współodpowiedzialnych za interesy osób, które reprezentują. Konferencje ogólnoswiatowe stanowią zresztą możliwą drogę realizacji zbiorowej współodpowiedzialności za losy naszej wspólnej rzeczywistości (Apel 1999a, 190, 191).

Problem etyki współodpowiedzialności łączy się z ważnym problemem, przed którym stoi etyka dyskursu, czyli dostosowaniem własnych wymogów do aktualnej sytuacji ludzkiego dnia codziennego. Wyrazem rozwiązania tego problemu jest wspomniana już część B etyki dyskursu. Współczesna rzeczywistość nie umożliwia pełnej realizacji założeń etyki dyskursu wypływającej z racjonalności konsensualno-komunikacyjnej, dlatego też dopuszcza możliwość odwołania się do pewnego rodzaju racjonalności strategicznej zgodnie z regułą:

tyle postępuj w sensie polegania na dyskursie, ile może być uzyskane przy uwzględnieniu ryzyka i tyle strategicznych zastrzeżeń, ile wymaga tego nasza własna odpowiedzialność za możliwe do przewidzenia następstwa naszych działań (Apel 1999a, 192).

Część B etyki dyskursu uwzględnia zatem częściową konieczność zastosowania środków strategicznych, ale wyłącznie pod zastrzeżeniem wykorzystania ich zgodnie z zasadą odpowiedzialności. Możliwe odchylenia od zasady racjonalności komunikacyjnej wynikają z potrzeby dostosowania etyki dyskursu do aktualnych warunków społecznych i kulturowych, ponieważ postulowane przez Apla

uprawomocnienie norm moralnych nie narzuca jednego obowiązującego toku uzgodnienia norm. Z uwagi na warunki sytuacyjne część B etyki dyskursu zezwala na stosowanie strategii moralnej, która w konsekwencji zmierzać ma do jednak dialogicznego porozumienia. Nie stanowi ona zatem czystej strategii manipulacyjno-perswazyjnej. W obliczu zagrożenia życia, rodziny, państwa jednostka często zmuszona jest podejmować decyzje, które wydają się nie być w zgodzie z obowiązującymi normami moralnymi, ponieważ

z reguły odpowiada ona nie tylko za siebie, ale za powierzony jej system dążący do zachowania samego siebie – rodzinę, grupę interesów, państwo. Innymi słowy: nie można pod względem moralnym żądać od niej, by działała zgodnie z bezwarunkowo prawomocną zasadą moralną, bez odpowiedzialnego rozważenia przypuszczalnych wyników działania i skutków ubocznych (Apel 1992a, 26).

W nawiązaniu do znanego odróżnienia „etyki przekonań” i „etyki odpowiedzialności” autorstwa Maxa Webera, Apel podkreśla, iż każdy człowiek, który chce pozostać w zgodzie z obowiązującą normą moralną, powinien również rozważyć potencjalne skutki i następstwa swoich działań. Wynika to z faktu, iż ludzie nie odpowiadają wyłącznie za siebie, ale są odpowiedzialni choćby za wspólnotę, rodzinę, społeczeństwo, czy państwo, w którym przyszło im żyć. Zdaniem Szulczewskiego właśnie możliwość odstąpienia od obowiązującej normy w obliczu konfliktu pomiędzy zasadą moralną a zakresem odpowiedzialności wyznacza pragmatycznie zorientowaną transformację rygorystycznej etyki obowiązku Kanta w dialogiczną etykę odpowiedzialności (Szulczewski 2006, 240, 241).

Zakończenie

Idea etyki dyskursu Apla wynika z założenia nieprzekraczalności sytuacji argumentacyjnej, ponieważ z samego dyskursu argumentacyjnego oraz procedury ścisłej refleksji wypływa sposobność apriorycznego uzasadnienia etyki oraz wszystkich praktycznych dyskursów uzasadniania norm. Etyka dyskursu jest również etyką współodpowiedzialności, gdzie normy moralne i prawne mają być budowane i wyjaśniane na drodze dyskursu argumentacyjnego i konsensualnego porozumienia wszystkich członków realnej wspólnoty

komunikacyjnej. Lingwistycznie i pragmatycznie zorientowana transformacja filozofii transcendentalnej pozwoliła Aplowi przełamać solipsyzm obecny w koncepcji Kanta. Aplowi udało się zbudować koncepcję racjonalnie ugruntowanej, uniwersalistycznej etyki komunikacji językowej, która poprzez część B etyki dyskursu przełamała abstrakcję procedury uzasadniającej z części A.

BIBLIOGRAFIA

- Apel, Karl-Otto, 1988, *Die Situation des Menschen als ethisches Problem*, [w:] idem, *Diskurs und Verantwortung. Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral*, Frankfurt a/M: Suhrkamp, ss. 42-68.
- Apel, Karl-Otto, 1990, *Komunikacja a etyka: perspektywa transcendentalno – pragmatyczna*, przeł. Andrzej Przyłębski, [w:] Bolesław Andrzejewski (red.), *Komunikacja, rozumienie, dialog*, Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, ss. 83-93.
- Apel, Karl-Otto, 1992a, *Etyka dyskursu jako etyka odpowiedzialności – postmetafizyczna transformacja etyki Kanta*, przeł. Tamara Mańko, „Principia: pisma koncepcyjne z filozofii i socjologii teoretycznej”, t. V (1992), Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 5-37.
- Apel, Karl-Otto, 1992b, *Diskursethik vor der Problematik von Recht und Politik: Können die Rationalitätsdifferenzen zwischen Moralität, Recht und Politik selbst noch durch die Diskursethik normativ-rational gerechtfertigt werden?* [w:] Karl-Otto Apel, Matthias Kettner (red.), *Zur Anwendung der Diskursethik in Politik, Recht und Wissenschaft*, red., Frankfurt a/M: Suhrkamp, ss. 29-61.
- Apel Karl-Otto, 1993, *Wspólnota komunikacyjna jako transcendentalne założenie nauk społecznych*, przeł. Ewa Kobylińska, „Kultura współczesna. Teoria, interpretacje, krytyka”, t. 1 (1993), Anna Zeidler-Janiszewska (red.), Warszawa, ss. 5-13.
- Apel, Karl-Otto, 1995, *Problem uniwersalnej makroetyki współodpowiedzialności*, przeł. Izabela Ferenc, [w:] Tadeusz Buksiński (red.), *Wspólnotowość wobec wyzwań liberalizmu*, red., Poznań: Wydaw. Naukowe IF UAM, ss. 33-50.
- Apel, Karl-Otto, 1999a, *Uniwersalistyczna etyka współodpowiedzialności*, przeł. Zbigniew Zwoliński, [w:] Janusz Sekuła (red.), *Idea etyczności globalnej*, Siedlce: Wydaw. Seculum, ss. 172-193.

- Apel, Karl-Otto, 1999b, *Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft und die Grundlagen der Ethik. Zum Problem einer rationalen Begründung der Ethik im Zeitalter der Wissenschaft* [w:] idem, *Transformation der Philosophie. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft*, t. 2, Frankfurt a/M: Suhrkamp, ss. 358-435.
- Apel, Karl-Otto, 2002, *Anwendungsprobleme der Diskursethik*, [w:] Karl-Otto Apel, Marcel Niquet (red.), *Diskursethik und Diskursanthropologie. Aachner Vorlesungen*, Freiburg, München: Verlag Karl Alber, ss. 68-94.
- Apel, Karl-Otto, 2011, *Der Wahrheitsbegriff und die Realität der menschlichen Kultur. Zum Verhältnis der Kulturwissenschaften und der praktischen Vernunft*, [w:] idem, *Paradigmen der Ersten Philosophie. Zur reflexiven – transzendentalpragmatischen – Rekonstruktion der Philosophiegeschichte*, Berlin: Suhrkamp, ss. 350-366.
- Jonas, Hans, 1996, *Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej*, przeł. Marek Klimowicz, Kraków: Wydaw. Platan.
- Sierocka, Beata, 2001, *Z debaty nad ideą etyki normatywnej*, [w:] Piotr Dehnel, Norbert Kapferer, Beata Sierocka (red.), *Etyka, wspólnota, działanie. Szkice z filozofii współczesnej*, Wrocław: Wydaw. Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji, ss. 25-48.
- Szulczewski, Grzegorz, 2006, *Aporie filozofii a kondycja racjonalizmu*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

ABSTRACT

TRANSCENDENTAL-PRAGMATIC JUSTIFICATION OF KARL-OTTO

The aim of the article is to analyze the discourse ethics postulated by Karl-Otto Apel. This is an original project of the German philosopher, which is a result of linguistic, hermeneutic and pragmatic transformation of transcendental philosophy. In this form the discourse ethics is the embodiment of the idea of the communication turn in philosophy and thus gains the notion of prima philosophia in Apel's considerations. Transcendental and communication aspect of ethics allows Apel to formulate a postulate of validation of not only specific situational ethical norms but also the principle of ethics itself. The idea is reflected in the postulate of final justification. The dialectics of the ideal and real communication community is, on the one hand, to overcome the aporias of transcendental philosophy and, on the other hand, to retain its fundamental claims. Discourse ethics and co-responsibility are the ultimate response to the threats of the contemporary world, resulting from globalization or technicisation of life.

KEYWORDS: philosophy of communication, discourse ethics, ethics of responsibility, transcendental philosophy, transcendental pragmatics, ultimate justification

SŁOWA KLUCZOWE: filozofia komunikacji, etyka dyskursu, etyka odpowiedzialności, filozofia transcendentalna, transcendentalna pragmatyka, ostateczne uzasadnienie